

Олешко А. В.

Сумський національний аграрний університет, Україна

Концепт як засіб забезпечення цілісності та зв'язності тексту

Сучасні мовознавці відмічають, що у мові, як репрезентативній складовій культури народу, концепти - одиниці колективного та індивідуального знання, культурно марковані та мають мовне вираження - посідають одне із перших місць. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених працюють над питанням концепту, його вираженням та значенням для мовної картини світу як окремої людини, так народу, етносу загалом. Такі вчені як: Н. Арутюнова, А. Бабушкін, А. Бєлова, С. Воркачов, С. Жаботинська, О. Кубрякова, О. Селіванова, І. Стернін, В. Маслова зробили вагомий внесок у дослідження концептів різних мов та народів. Завдяки цим дослідженням термін «концепт» увійшов у широке вживання в лінгвістичних колах, та став одним із базових у лінгвістиці.

Оскільки дослідження концепту дає змогу вивчити не тільки культурологічну, але й лінгвістичну складову мови, то особливої зацікавленості серед учених набувають дослідження художніх концептів на текстовому матеріалі. Художній текст – це особливе відображення індивідуально-авторського світогляду, яке в свою чергу є варіантом відображення художньої картини світу. Художня картина світу включає в себе загальну частину - мовну картину світу, а також інтерпретацію, в якій знаходить вираження індивідуально-авторське сприйняття дійсності, особисті знання автора, його досвід.

Як лінгвістичне поняття, концепт дає можливість розглянути ідеальні ментальні сутності, тобто ті одиниці, за допомогою яких ми мислимо про світ, ментальні утворення, що становлять категоріальну основу мови і що створюють узагальнений образ слова, об'єктивуючи модель свідомості. Концепт - як основна одиниця дослідження в лінгвістиці, представлений наступними дефініціями:

- це абстрактне наукове поняття, яке вироблене на основі конкретного життєвого поняття;
- це сутність поняття, виявлена у своїх змістовних формах в образі, понятті та в символі;
- це пізнавальна психологічна структура, організація якої забезпечує можливість відображення дійсності в єдності різноякісних аспектів.

Упорядкована сукупність концептів у свідомості людини утворює концептосферу, яка має достатньо структурований характер. Концепти, які

утворюють її, за окремими своїми ознаками вступають в системні відношення подібності, розбіжності і ієрархії з іншими концептами. Загальний принцип системності розповсюджується на національну концептосферу, оскільки мислення передбачає категоризацію предметів, а категоризація передбачає упорядкування її об'єктів. Таким чином концептосфера це інформаційна база мислення.

В усіх концептах складаються ідеї, які виникали в різний час і в різні епохи. На відміну від понять, концепти мисляться й переживаються. Концепти - це предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень. Концепт можна розглядати як модель або конструкт, що заміняє об'єкт дослідження та створений з метою його вивчення. Опис поєднання концептів сприяє моделюванню системи цінностей.

Підсумовуючи все вище сказане, можемо стверджувати, що не зважаючи на всі розбіжності в трактуванні концептів, способах їх опису вчені єдині в тому, що:

- концепт є одиницею свідомості, тобто ментальним утворенням;
- концепт має мовне вираження засобами мови, тобто є вербалізованим (репрезентованим, об'єктивованим, тощо);
- за допомогою аналізу сукупності мовних засобів, що його вербалізують, можна скласти уявлення про зміст і структуру концепту в концептосфері й описати цей концепт.

Оскільки концепт має мовне вираження, то його роль у тексті є однією із ключових. Лексеми, які входять до складу концепту вимальовують увесь характер, забарвлення та зміст твору, так вони забезпечують цілісність та зв'язність у тексті.

Вживаючи термін «цілісність» ми маємо на увазі внутрішню завершеність твору, тобто тематичну, концептуальну єдність на всіх рівнях тексту. Російський вчений А.А. Леонтьєв зазначає, що «На противагу зв'язності цілісність є характеристикою тексту як смислової єдності, як єдиної структури, і визначається у всьому тексті. Вона не співвідноситься безпосередньо з лінгвістичними категоріями і одиницями і має психолінгвістичну природу» [2]. Цілісність тексту або когерентність зорієнтована на зміст твору, його смислову навантаженість.

Іншою важливою категорією тексту є зв'язність або когезія. М. В. Коновалова визначає когезію так: «формально-граматична зв'язність дискурсу, яка визначається різними типами мовних відносин між реченнями, складовими тексту, або висловлюваннями в дискурсі» [1, с. 22]. Поняття

когерентності є більш широким ніж когезія і охоплює весь текст у глобальному розумінні. Текст може розглядатися як макроструктура і тому мова піде не просто про його зв'язність, а про текстову цілісність на всіх рівнях. Глобальна зв'язність, що розуміється як єдність теми (топіка) дискурсу, встановлюється продуцентом (автором) на початковій стадії розробки тексту: відбувається встановлення релевантних зв'язків між структурами знань - репрезентується зв'язна модель ситуації. В результаті текст постає як певна глобальна єдність, і мова йде вже не про зв'язності як таку, а про цілісність.

Кожен текст може бути розглянутим з позицій цілісності та зв'язності (когерентності та когезії). Одним із основних концептів, що забезпечує когезію та когерентність є концепт «Природа». Репрезентація природи у творах дуже часто є виявом внутрішнього світу автора і тому, забезпечує цілісність твору. Оскільки природа у творах існує не окремо від дійсності, не є фоном, на тлі якого відбувається всі події, вона не є прикрасою, а навпаки, природа сама є центром, вона лаконічно вплітається в канву усіх подій, то і забезпечує когерентність на всіх рівнях. Завдяки опису тварин, рослин, гірських хребтів, морів, озер, річок та інших ландшафтів автор тексту так само може досягнути і зв'язності твору. Це в кінці дасть повне уявлення про твір і читач зможе повністю осягнути сутність твору, його провідний мотив, тему.

Одним із яскравих прикладів функціонування концепту «Природа», як засобу забезпечення цілісності та зв'язності тексту є твори австрійського письменника Адальберта Штіфтера, зокрема у романі «Бабине літо» («Nachsommer»). У Адальберта Штіфтера когезію та когерентність тексту забезпечують описи природи, рослин, тварин та всього оточуючого. Вони слугують плавним переходом у часі:

«Ich betrachtete nun alles, was mir in dem Garten und auf dem Felde im vorigen Jahre in derselben Jahreszeit merkwürdig gewesen war. Die Blätter der Bäume, die Blätter des Kohles und die von anderen Gewächsen waren vom Raupenfraße frei, und nicht nur die im Garten, sondern auch die in der nächsten und in der in ziemliche Ferne reichenden Umgebung» [5, с.221].

Автор наповнює кожну сторінку розкішними описами лісів, полів, річок та рослин. Будинок з трояндами є яскравим прикладом цілісності природи та створеного людиною світу, адже він поєднує в собі ці два начала. Він описується як неперевершений шедевр співіснування людини та природи:

«Die Wand des Erdgeschosses war bis zu den Fenstern des oberen Geschosses mit den Rosen bedeckt. <....> Es waren zudem fast alle Rosengattungen da, die ich

kannte, und einige, die ich noch nicht kannte. Die Farben gingen von dem reinen Weiß der weißen Rosen durch das gelbliche und rötliche Weiß der Übergangsrosen in das zarte Rot und in den Purpur und in das bläuliche und schwärzliche Rot der roten Rosen über.» [5, с. 42].

Описи троянди, як однієї із складових концепту «Природа» наповнюють зміст твору ніжністю, створюючи неповторну атмосферу краси та тендітності у всьому романі.

Також, опис пейзажів для автора є незамінною зв'язкою між подіями та діями, що виконують його герої. Пейзаж забезпечує цілісність та зв'язність всього тексту:

«So war eine Strecke abgetan, als in den Tälern sich die kleinen Knospen der Rosen zu zeigen anfangen und selbst an dem Hagedorn, der in Feldgehegen oder an Gebirgssteinen wuchs, die Bällchen zu der schönen, aber einfachen Blume sich entwickelten, die die Ahnfrau unserer Rosen ist. Ich beschloß daher, meine Reise in das Rosenhaus anzutreten.» [5, с. 217].

Завдяки детальному опису ландшафту Штіфтер дає змогу своєму читачеві зануритись у світ його героїв і відчутти себе не просто споглядачем, а «невидимим» героєм, що також йде поруч з іншими персонажами та бачить світ у тому ж світлі, що й дійові особи.

Автор створює не просто опис, а карту місцевості. Таким прийомом він робить свій твір цілісним та завершеним. Перед читачем постає зображення не дуже густонаселеної місцевості, де все знаходиться на великій відстані одне від одного, а села розташовані на пагорбах, в глибоких ущелинах, чи на схилах. Навкруги поля, луки, ліси та скелі. Серед цих ландшафтів течуть безшумні струмочки і вся ця природна велич рівнин та гір справляє невимовно захоплююче враження.

Оскільки природа у Штіфтера – це не тільки пейзаж, ландшафт та все, що довкола, природа в його уяві пов'язана з абсолютно всім. Навіть зовнішність жінки він порівнює з красою квітки:

«Augenblicklich, da ich sie sah, fiel mir das Bild ein, welches mein Gastfreund einmal über manche alternde Frauen von verblühenden Rosen hergenommen hatte.» Sie gleichen diesen verwelkenden Rosen. Wenn sie schon Falten in ihrem Angesichte haben, so ist doch noch zwischen den Falten eine sehr schöne, liebe Farbe«, hatte er gesagt, und so war es bei dieser Frau.» [5, с.225].

Цілісність тексту - це властивість, яка об'єднує текст з іншими складними системами не залежно від їх природи. Його суть полягає в тому, що текст як ціле завжди «більше» суми своїх частин. М. Л. Макаров виділяє такий тип когерентності - тематичну когерентність. Цей тип когерентності формується

навколо глобальної теми або теми мовця. Особливо наочно ця якість проявляється не в коротких фрагментах, а в більш-менш значних за обсягом текстах. Вона виражається в повторенні певних «мотивів» і «тем»: ключових об'єктів, фактів, вірувань, когнітивних структур, соціальних уявлень, експліцитно або імпліцитно виражених в тексті [3, с. 23].

У романі «Der Nachsommer» таким ключовим вираженням когерентності всього тексту є образ троянди. Він присутній на кожній сторінці даного твору, що створює цілісність та зв'язність окремих фрагментів та твору в цілому.

«Was zur Rosenzeit blühen konnte, blühte und duftete, und weil eben die schweren Wolken am Himmel standen, so war aller Duft viel eindringender und stärker.» [5, с. 56].

Когезія та когерентність дають змогу читачеві проникнути у твір на будь-якому його рівні, як на рівні речення, абзаца, так і загалом, на рівні розділу, чи всього твору. Вони є невід'ємними складовими будь-якого твору і завдяки вивченню саме цих структур у тексті ми маємо змогу досягнути змісту твору, завдяки детальним описам навколишнього середовища читач може яскраво представити собі інтенції автора та його комунікативні наміри.

Когезія у творі забезпечується завдяки постійним повторам певних звуків, слів, словосполучень, що в свою чергу забезпечує цілісність (когерентність) всього роману.

У романі Адальберта Штіфтера постійні повтори таких слів, як: Natur, Tier, Rose, Blume, Gras, Stein, Gebirge, Wiese, Fluss, Vogel, Kaktus. Ці лексеми зустрічаються протягом всього твору, що створює певний рівень когерентності та когезії твору. Читач на інтуїтивному рівні сприймає твір як одне єдине, цілісне утворення. Він не розмежовує окремі слова у реченні чи абзаці загалом, це і створює ефект завершеності твору, його тематичну єдність. Всі вище зазначені лексеми є складовими частинами концепту «Природа», що ще раз доводить нерозривний зв'язок між когезією, когерентністю та функціонуванням концепту у творі.

Отже, цілісність та зв'язність роману забезпечується завдяки детальним описам пейзажів, місцевості, ландшафтів, а також за допомогою таких образів та символів як троянда та гроза, що не полишають сторінки роману від самого початку і до кінця.

Можемо зробити висновок, що концепт, як лінгвістична одиниця, має особливу роль та посідає окреме місце у будь-якому творі, адже за допомогою концепту, маємо змогу познайомитися з внутрішнім світом автора, з його вподобаннями та поглядами, а також, концепт, завдяки своїм

вербалізаторам, що повторюються в тексті, створює цілісність та завершеність твору на всіх його рівнях.

Література:

1. Коновалова М. В. Когерентность и интертекстуальность как текстовые категории [Електронний ресурс] / М. В. Коновалова – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lib.csu.ru/vch/086/004.pdf>
2. Леонтьев А. А. Признаки связности и цельности текста // Лингвистика текста. Материалы научной конференции. Ч.1 – М., 1975, с. 2-10, 168-172.
3. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
4. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / М. В. Пименова. – Кемерово, 2004. – 208 с.
5. Stifter A. Der Nachsommer / Adalbert Stifter. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2008. – 799 S.